

Журналисттерге онлайн чабуулдар, кылмыш иштери, мыйзамдар менен чектөө аракеттери:

2020-жылдын октябрынан кийинки сөз эркиндиги

Киришүү

“Медиа Полиси Институту” коомдук фонду (МПИ) 2020-жылдын октябрынан 2022-жылдын мартына чейинки мезгил аралыгында Кыргызстандагы сөз эркиндигинин абалына мониторинг жүргүзүп чыкты.

Отчеттук мезгил өлкөдөгү сөз эркиндигине жана пикир билдирүүгө тиешелүү, ал республиканын медиа чөйрөсүндөгү кырдаалга таасирин тийгизген орчундуу окуяларды камтыйт жана белгиленген мезгил ичинде пайда болгон жаңы коркунучтарды сүрөттөйт. Мониторингдин алкагында Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp жана Telegram социалдык тармактарынын мессенжерлери талдоого алынып, мамлекеттик ишмерлердин жана саясатчылардын билдирүүлөрү изилденген.

Мониторингдин жыйынтыктары бул отчетто берилди жана бир нече тематикалык блокторго бөлүндү. Мониторингдин негизги тыянагы – Кыргызстандын саясий моделиндеги авторитаризмдин белгилери күчөп, мамлекет репрессиялык чараларды колдонгон фактылар көбөйүп, медиа чөйрөсүн жана көз карандысыз жалпыга маалымдоо каражаттарынын иши үчүн мейкиндикти тарытуудан улам сөз эркиндигине байланышкан кырдаал начарлай баштаган тенденция байкалууда. Ушул жылдын башынан бери эле мамлекеттик эмес үч онлайн редакцияга – Temirov.Live, Kaktus.Media, Next телеканалына карата кесиптик ишмердүүлүгүнө байланыштуу кылмыш иштери козголуп, сөз эркиндигин жана коом үчүн маанилүү маалыматка жетүүнү чектөөгө багытталган бир нече ченемдик укуктук актылар иштелип чыккан. Бул аракеттер социалдык тармактарда журналисттерди, активисттерди жана блогерлерди куугунтуктоо үчүн троллдор фабрикаларын жигердүү түрдө колдонуу менен коштолууда.

Жасалган иштердин жыйынтыгында Кыргызстанда сөз эркиндигин коргоону жана илгерилетүүнү жакшыртуу боюнча жалпы сунуштар иштелип чыкты.

Бул мониторингди “Медиа Полиси Институту” Коомдук фонду “ЖМКны өнүктүрүү” программасынын алкагында “Сорос-Кыргызстан” Фондунун колдоосу менен жүргүздү. Бул материал эркин көчүрүп алуу, кайра иштетүү жана маалыматты алып жүрүүчү аркылуу каалаган форматта жайылтуу үчүн жеткиликтүү. Ар кандай максатта, анын ичинде коммерциялык максатта материал менен бөлүшүп, таратканда автордун аты милдеттүү түрдө көрсөтүлүшү керек. Бул мониторингдин мазмуну үчүн жоопкерчиликти “Медиа Полиси Институту” Коомдук фонду өзүнө алат. Материалда айтылган пикирлер сөзсүз эле “Сорос-Кыргызстан” Фондунун көз карашын чагылдыра бербейт.

“Медиа Полиси Институту” 15 жылдан ашык убакыттан бери Кыргызстанда сөз эркиндигин жана пикир билдирүү эркиндигин илгерилетип келет. Биздин юристтер журналисттердин жана ЖМК редакцияларынын ишмердүүлүгүнө юридикалык колдоо көрсөтүп, аларга консультация берип, соттук коргоону камсыз кылышат.

Институттун эксперттик иш тажрыйбасына ээ болгон юристтери медиа чөйрөсүндөгү кырдаал тууралуу серептерди даярдашат, ЖМКнын жана журналисттердин ишмердүүлүгүн жөнгө

салуучу мыйзам долбоорлоруна талдоо жүргүзүп, эксперттик пикирлерин жазышат, мыйзам долбоорлорун иштеп чыгууга катышып, өз сунуштарын берип турушат.

Биздин аналитикалык баяндамабыз аналитикалык макалаларды даярдоодо журналисттерге, ЖМКнын редакцияларына жана интернет-басылмаларга, отчетто баяндалган жагдайлар менен таанышып чыгуу үчүн изилдөөчүлөргө жана маалымдуулукту жогорулатууда мамлекеттик органдарга пайдалуу болот деген ишенимди билдиребиз.

1-глава. Саясий контекст

2020-жылдын 4-октябрында өткөн парламенттик шайлоо жана андан кийинки жапырт башаламандыктар Кыргызстандын жогорку жетекчилигинин кезектеги алмашуусуна алып келди. Саясий туруксуз кырдаалдын натыйжасында 2020-жылдын октябрынын орто ченинде бийликтин башына Жогорку Кеңештин мурдагы депутаты Садыр Жапаров келди – адегенде премьер-министрдин жана президенттин милдетин аткаруучусу статусунда, ал эми 2021-жылдын январында жалпы шайлоодо шайланган толук укуктуу мамлекет башчысы болду¹.

Садыр Жапаров бийликке келгенден кийин дароо эле Конституцияны жана республиканын саясий моделин өзгөртүү демилгесин адегенде жарыялап, андан соң ишке ашырды. Муну Жапаров де-юре парламенттик башкаруудан супер-президенттик башкарууга өтүү жолу менен ишке ашырды. Жапаров буга чейинки жетекчилер бийлик вертикалын бошоңдотуп койду деген шылтоо менен аны бекемдөө максатын көздөгөнүн жүйө келтирди.

Бул пландарды ишке ашыруу үчүн жаңы Конституциянын долбоору иштелип чыгып, 2021-жылдын январь жана апрель айларында эки жолу референдум өткөрүлдү. Ошол эле жылдын май айында өлкөнүн жаңы Баш мыйзамы күчүнө кирди – ошондон кийин Жапаров бир жагынан өзүнүн ыйгарым укуктарын күчөтүү жолу менен, экинчи жагынан парламенттин, сот системасынын жана бийликтин аткаруу бутагынын функцияларын жана көз карандысыздыгын кыскартуу аркылуу өз бийлигин бир топ бекемдей алды.

Бийликти бир колго топтоп берген жана тең салмактуулук системасын бузууга алып келген Баш мыйзамдагы мындай масштабдуу өзгөртүүлөр калктын бир бөлүгүнүн, жаңы бийликтин саясий оппоненттеринин жана жарандык коомдун күтүлгөндөй эле нааразычылыгына жана каршылыгына туш болду. Садыр Жапаров бул сынга жооп кылып, “ишеним көрсөтүп, шайлоодо президент кылып тандап алган элди сыйлабайт” деп оппоненттерин айыптап, ачык эле сабырсыздыгын көрсөттү. Сын пикирлерге нааразычылыгын түрдүү аянтчаларда, анын ичинде социалдык түйүндөрдө да билдирип турду.

Саясий өзгөрүүлөргө жана андан ары ырааттуу түрдө президентке бийликти колуна топтоп берүүгө, де-факто авторитаризмге катар Кыргызстанда басма сөз жана сөз эркиндиги

---

¹ 2021-жылдын 11-январында шайлоочулардын кыйла аз катышуусу менен (40% жакыны) Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоо жана башкаруу формасын аныктоо боюнча референдум өттү. Добуш берген 40 пайыздын ичинен Садыр Жапаров 80 пайызга жакын добушка ээ болуп, өлкөнүн президенти болду. Парламенттик башкаруу формасынан президенттик башкарууга өтүүнү добуш бергендердин 81% колдогон.

жаатындагы абал да начарлап баратат. Президент Жапаров маал-маалы менен коомчулукка сөз эркиндигин колдой турганы, көз карандысыз ЖМКнын ишинин маанилүүлүгү жана социалдык тармактарды эркин колдонуу жөнүндө пикирин айтып, ишендирип келет.

Жаңы чакырыктар пайда болду: журналисттердин коопсуздугуна коркунуч жараткан учурлар көбөйдү, Конституцияга карама-каршы келген мыйзам чыгаруу демилгелери сунушталып, кабыл алынууда, бийликти сындагандарга кылмыш иштери мыйзамсыз козголуп, бийликтегилер жана алардын жактоочулары журналисттерге карата кастык тилин жигердүү түрдө колдонуп жатышат. Ошондой эле коомчулуктун журналисттик иликтөөлөргө бурулган көңүлүн башка темага буруу максатында журналисттердин өзүнө асылган пикирлерди социалдык тармактарга жазган, атайын координацияланган белгилүү бир троллдор фабрикасы иштеп жатканы байкалууда.

2.1-глава. Бийликтин ЖМКга вербалдык чабуулдары

Медиа эркиндигине байланыштуу абал начарлаганынын алгачкы белгилери Садыр Жапаров бийликке келер алдында байкалган. 9-10-октябрь күндөрү Бишкекте Жапаровдун премьер-министрликке шайланышын колдогон митингдердин жүрүшүндө Жапаровдун билдирүүсүн жана ишмердигин “туура нукта” чагылдырууну талап кылып, саясатчынын тарапкерлери “Азаттык” үналгысынын (“Эркин Европа” радиосунун кыргыз кызматы) жана “Спутник Кыргызстан” агенттигинин журналисттерин опузалашкан.

10-октябрда Садыр Жапаров премьер-министр кызматына шайлангандан кийин “Спутник Кыргызстан” агенттигине кол салгандарды эл алдында чагымчылар деп атады. Бирок ал тарапкерлери “Азаттыктын” кызматкерлерин коркуткан деген сөздү четке каккан да, тастыктаган да жок, Жапаров күнөөнү журналисттердин өзүнө оодарды. Жапаров “маалыматты бурмалап бергени үчүн” редакция опузалоого туш болушу ыктымал деп билдирди.

2020-жылдын ноябрь айында президенттин милдетин аткаруучу болгон маалда Жапаров “Регион ТВ” телеканалына (Жапаровдун эң жакын тарапкери Камчыбек Ташиев менен байланышы бар канал) маек берген. Ал “Азаттыктын” ишин сынга алып, редакция “тынымсыз сынга алып, сөзүн бурмалоо” аркылуу анын ишмердүүлүгүн туура эмес чагылдырып жатканын айтты. Алтургай, Жапаров “Азаттыктын” журналисттери атайылап “бирөөнүн буюртмасын аткарып, мени каралап жатышат” деп билдирди.

Ушул билдирүүгө жана С.Жапаровдун бир катар тастыкталбаган айыптоолоруна байланыштуу 2020-жылдын 10-ноябрында өлкөнүн медиа коомчулугу билдирүү таратып, анда өлкө жетекчилигин журналисттерди каралоодон алыс болууга жана өз дарегине айтылган сынга сабырдуулук менен мамиле жасоого чакырган. Билдирүүдө ошондой эле президенттин милдетин аткаруучунун мындай билдирүүлөрү жана жоромолдору “анын сынына кабылган маалымат каражаттарына ишеним көрсөтпөөгө белги берип, ал тургай социалдык тармактарда журналисттерге кысым жана коркутуу учурлары көбөйгөнү” белгиленген.

2019-2020-жылдары журналисттерди жана активисттерди интернет аркылуу куугунтуктоо от алып отуруп, Жапаровдун жогоруда айтылган билдирүүлөрүнөн кийин кескин күчөдү. Жапаровдун сөздөрү чындап эле анын тарапкерлерин бийликти сындагандарга басым жасоого шыктандырды. Социалдык тармактардагы сын жана терс пикирлерге “Азаттык”, “Kloop Media” өңдүү көз карандысыз ЖМКлар гана эмес, ошондой эле журналисттер Канышай Мамыркулова, Айзада Касмалиева, Назира Айтбекова, активисттер Клара Сооронкулова, Сания Токтогазиева жана башкалар да кабылды. Алар Жапаров жарыялаган саясий реформалардын пландарына жана жалпысынан эле анын иш-аракеттерине карата сынчыл пикирлери үчүн бутага алынып, алтургай коркутуп-үркүтүүлөргө да дуушар болушту.

Буга байланыштуу медиа коомчулук 2020-жылдын 26-ноябрында журналисттер менен активисттерди интернетте каралоо көрүнүшүнө тынчсыздануусун билдирген кезектеги билдирүү таратты. Медиа коомчулук бардык саясий күчтөрдү мыйзамдарды сактоого жана ар бир адамга өз оюн эркин билдирүүгө шарт түзүүгө чакырды.

2020-жылдын декабрь айында Садыр Жапаров “Фейсбуктагы” өзүнүн расмий баракчасында “Азаттыкты” кайрадан сынга алып, редакцияга карата “эл душмандары” деген сөздү колдонгон. Бул пост кийинчерээк оңдолуп, жаңы версияда Жапаров жогорудагы сөздү алып салган, ошол эле учурда “айткан сөзүн туура эмес жеткирди” деп “Азаттыкты” кайрадан айыптап, “журналисттерди, кыргыз элинин уул-кыздарын Кудайдан коркууга чакырып, билип-билбей сындагандын ордуна өлкө жана эл үчүн жасаган аракеттерин колдоого” үндөгөн. Бул окуя президенттик шайлоонун жыйынтыгы боюнча ЕККУ/ДИАУБ Миссиясынын жыйынтык отчетунда чагылдырылган.

Катардагы жактоочуларынан тышкары, буга чейин да Сооронбай Жээнбековдун тушунда журналисттерге асылып келген башка коомдук ишмерлер да Жапаровдон үлгү алышкан. 2021-жылдын февраль айынын аягында Ошто Бажы кызматынын төрагасынын мурдагы орун басары Райымбек Матраимовду колдогон митинг өткөн. Ошол маалда Матраимов арам акчаны адалдоого шектелип, тергөө амалдары жүрүп жаткан. Акцияга Жогорку Кеңештин вице-спикери Мирлан Бакиров, депутаттар Искендер Матраимов жана Бактыбек Райымкулов катышып, Матраимовдун ишин чагылдырып жаткан “Азаттыкты” жана “Kloop Media” басылмасын сындап чыгышкан. Акциянын башка катышуучулары болсо, эки басылманы таптакыр эле жаап салууну талап кылышкан.

Матраимовдун коррупциялык схемалары тууралуу журналисттик иликтөөлөрдүн автору Али Токтакунов да куугунтукка жана кысымга дуушар болду. Социалдык тармактардагы буллингден тышкары, Камчыбек Ташиевдин инисине таандык “7-канал” телеканалы “Токтакунов Матраимов тууралуу материалдарды жарыялаганы үчүн акча алган” деген маанайдагы сюжетти көрсөттү. Видео Кыргызстандын Стамбулдагы экс-башкы консулу Эркин Сопокондун Жогорку Кеңеште Матраимовдун иши каралып жатканда айткан бир жактуу билдирүүлөрүнө негизделген, бирок Сопокон өз сөздөрүн эч кандай фактологиялык далилдер менен бекемдеген эмес.

Мындан тышкары Матраимовдун тарапкерлери социалдык тармактарда жана көп белгилүү эмес басылмаларга берген маектеринде “америкалык долбоорлорду ишке ашырып жатат” деп айыптап, Токтакуновду каралоо аракетин көрүшкөн. Өлкөдөгү коррупция боюнча иликтөөлөргө жооп катары журналисттерди жана активисттерди каралоону Матраимовдун

тарапкерлери салтка айландырып алышты. Мисалы, мурдагы депутат Бөдөш Мамырованын ушундай эле мүнөздөгү маеги 2021-жылдын 21-февралында “Фейсбуктагы” баракчалардын биринде жарыяланып, бирок кийинчерээк өчүрүлгөн.

“Салттуу баалуулуктарды жоготуу аракетин көрүп жатат жана улуттук коопсуздукка коркунуч келтирүүдө” деген маанайдагы айыптоолорду Садыр Жапаров улантты. 2021-жылдын апрель айында буга чейин расмий түрдө Жапаров менен байланыштырылып келген Телеграм-каналында эки сүрөт жарыяланган – биринчи сүрөт “эки жүздүү зыянкеч саясатчылар” деген текст менен чыкса, экинчиси схема түрүндө чыккан, анда “Батыш каржылаган маалымат каражаттары жана уюмдары” деп көрсөтүлгөн. Схемадагы тизмеге Kaktus.Media, Kloop Media, 24.kg, “Азаттык”, “ПолитКлиника” гезити, Next TV жана НТС телеканалдары, айтор, коррупцияга каршы журналисттик иликтөөлөрдү жарыялаган дээрлик бардык ири көз карандысыз ЖМКлар киргизилген.

Ошол пост жарыялангандан кийин “Мекенчил” партиясындагы Жапаровдун тарапкерлери аны башкалар менен бөлүшүп, бейөкмөт уюмдарды жана көз карандысыз журналисттерди “эл душмандары” деп атап, журналисттик иликтөөлөрдүн авторлорун “мекенин сатты” деп айыптап, аудиториясында гомофобиялык реакцияны жаратуу максатында журналисттерди ЛГБТ өкүлдөрү менен байланыштырышкан.

Кыргыз президентинин реалдуу тарапкерлери социалдык тармактарда “Биз алардын көбөйүшүнө жол бербейбиз”, - деп жазып чыгышкан. Алар Кыргызстанда бейөкмөт уюмдарды, “Азаттыкты” жана “Клооп Медианы” жабууну талап кылышкан.

Кийинчерээк президенттин басма сөз катчысы өлкө башчысы ушул эки сүрөт жарыяланган Телеграм-каналын жүргүзөт деген маалыматты четке каккан, бирок ал буга чейин башкача айтып келген эле.

Бул коомдун кызуу талкуусун жараткан жалгыз пост эмес. Буга чейин, 2021-жылдын март айында депутат Дастан Бекешевдин бийликти сындаган макаласынын алдына Садыр Жапаровдун “Фейсбуктагы” баракчасынан этикага туура келбеген пикир калтырылган. Коомчулуктун катуу нааразылыгынан кийин президенттин басма сөз кызматы ал мындай комментарий калтырмак эместигин, ал эми “Фейсбуктагы” баракчасын белгисиз бирөөлөр бузуп киргенин шашылыш түрдө билдирип чыккан. Бул версияны тастыктоо үчүн укук коргоо органдары “аккаунтту бузуп кирүү ыктымалдыгы” текшериле баштаганын да жарыялашкан.

Белгилей кетсек, текшерүүнүн жыйынтыгы ушул күнгө чейин коомчулукка айтыла элек, ал эми Жапаровдун баракчасын “Фейсбук” верификациялап, ал жигердүү түрдө жаңыланып, анын ичинде президенттин оппоненттерине каршы жеке мүнөздөгү сын билдирүүлөр да чыгып турат.

2.2-глава. Бийликтин кризистик кырдаалды чагылдырууда мамлекеттик эмес ЖМКнын ролун баамдоосу

Мамлекеттик кызматкерлер жана саясий ишмерлер журналисттердин дарегине көп сын айтып келгени менен, аргасыз болсо да журналисттердин олуттуу ролун тааныган учурлар да жок эмес. 2021-жылдын жазында болгон Кыргызстан менен Тажикстандын ортосундагы

куралдуу кагылыш өлкөдөгү күчтүү журналистиканын маанилүүлүгүн жана ролун көрсөттү. Тажик тарап баштаган согуштук аракеттерге катарлаш социалдык тармактарда Кыргызстандын дарегине жалган айыптоолордун толкуну каптады. Мындай фейк маалыматтар расмий Дүйшөмбүнүн позициясы менен үндөшүп турду.

Бирок Кыргызстандын дал ушул эркин жалпыга маалымдоо каражаттары дүйнөлүк коомчулук үчүн маалымат булагына айланды. Себеби дүйнөлүк медиа каражаттары кыргызстандык мамлекеттик эмес журналисттер берген фактыларга ишенип, маалымат сурап кайрылып турушкан. Жада калса Кыргызстандын бийлиги да жаңжалды чагылдырууда жана тажик пропагандасына каршы турууда мамлекеттен көз карандысыз маалымат каражаттарына жана бейөкмөт уюмдарга кайрылууга аргасыз болушкан.

“Бул жаңжал башталганда мага Кыргызстандын өкмөтүнүн басма сөз кызматы жардам сурап кайрылды. Биз ошол замат уюша калдык, мен бардык көз карандысыз ЖМКларды, журналисттерди, бейөкмөт уюмдарды чукул жолугушууга чакырдым. Биз ишенимдүү маалыматтар менен бөлүшүп, окуя болгон жерден кабарларды чогултуп, видеолор менен бөлүшүп туралы деп макулдаштык. Окуя болгон жерден кагылышуунун кесепеттерин жаздырып калуу үчүн чукул арада даректүү журналистиканы колдонуу зарылчылыгы жаралды. Андан кийин эл аралык медиа каражаттары Баткен облусунда чындап эмне болгонун өз көзү менен көрүшү үчүн медиа-тур уюштурууга жардам бердик. Биз орус жана кыргыз тилдеринде 30га жакын макала даярдап, аларды кеңири жайылтып, ар кайсы баракчаларга жайгаштырып, англис, тажик, өзбек жана түрк тилдерине которуп, жергиликтүү жана эл аралык маалымат каражаттарына жарыялоого жардам бердик. Биз эл аралык уюмдарга жардам сурап кайрылдык. Тактап айтканда, Internews Kyrgyzstan бир катар чукул иш-чараларды, анын ичинде медиа-турду уюштурууга көмөктөштү. Ошондой эле өз демилгемиз менен бизнес чөйрөсүнө кайрылдык, алар дагы жардам беришти”,-деп белгиледи медиа эксперт Авланбек Жумабаев.

Ошол күндөрү кырдаалды чагылдыруу максатында чек арага келүүнү каалаган журналисттердин коопсуздугун камсыздап, аларга жардам берет деп, өкмөт менен макулдашылган. Ошентип чек арада чындап кандай окуялар болгонун кыргызстандык да, эл аралык да жалпыга маалымдоо каражаттары дүйнө жүзүнө жеткирип беришти. Өлкөнүн медиа тармагын колдогон донордук уюмдар да олуттуу жардам көрсөтүштү.

“Мамлекет “Интерньюстун” Кыргызстандагы өкүлчүлүгүнө кайрылып, чек арадагы жаңжалды чагылдыруу үчүн көз карандысыз маалымат каражаттарынын өкүлдөрү менен ыкчам жана натыйжалуу байланыш түзүүгө көмөк көрсөтүүнү өтүндү. Бул өтүнүчтүн алкагында биз Телеграммда тайпа түздүк, анын курамына редакторлор, журналисттер жана басма сөз кызматтарынын өкүлдөрү кирген, бул тайпа азыр деле иштеп жатат. Биздин кеңсе Кыргыз Республикасындагы USAIDдин колдоосу менен “Медиа-К” долбоорунун алкагында жалган маалымат менен күрөшүү боюнча эки жылдан бери иш алып барууда. Бул иштин алкагында биз ЖМКга жана штабга 2021-жылдын апрель айында болгон чек ара жаңжалын ыкчам чагылдырууга жардам бердик, материалдарды бир нече тилге котордук, жаңылык жазган топторду колдоо үчүн кесипкөй психологдорду тарттык, өлкө үчүн оор окуялар учурунда жалган маалымат менен күрөшкө салым коштук. Улут аралык кастыкты козуткан жана зордук-зомбулукка үндөгөн троллдордун аккаунттарын “Фейсбуктун” жана “Инстаграмдын” администрацияларына жиберип турдук (кийин Facebook ошол аккаунттарды өчүргөн).

Фактчекинг боюнча иш “Интерньюстун” “МедиаБлокПост” демилгесине кирген беш редакциянын күчү менен жүргүзүлдү, ал эми социалдык тармактарга мониторингди үч редакциянын журналисттери жүргүзүштү”, - дейт “Интерньюстун” Кыргызстандагы өкүлчүлүгүнүн жетекчиси Элина Каракулова.

Ошол эле маалда журналисттер куралдуу кагылышуу учурунда да, андан кийин да жаңжалдын кесепеттерин жеринде чагылдырып, катуу стресс абалында жана кооптуу шарттарда иштешкенин белгилей кетүү керек. Мындай жагдай алардын психологиялык саламаттыгына өтө олуттуу терс таасирин тийгизээри анык. Ошондуктан медиа кызматкерлерди психологиялык жактан калыбына келтирүү жана мындай шарттарда иштөөдө алардын физикалык коопсуздугунун өңүттөрү боюнча кошумча окууларды өткөрүү өтө маанилүү эле. “Журналисттер” коомдук бирикмеси жиберген өтүнүчтүн негизинде “Сорос-Кыргызстан” Фондунун колдоосу менен “Медиа Полиси Институту” физикалык жана маалыматтык коопсуздук боюнча тренинг уюштуруп, үшүл күндөрү чек арадагы окуяларды чагылдырган журналисттердин саны көбөйдү.

“Пандемия жана андан кийин өлкөдө болгон окуялар кризистик кырдаалдарда маалыматка жеткиликтүүлүк жана көз карандысыз медианын иши канчалык маанилүү болгонун көрсөттү. 2020-2021-жылдары шайлоодо жана нааразылык акцияларында коопсуздукту камсыз кылуу максатында “Сорос-Кыргызстан” Фонду “Журналисттер” коомдук бирикмеси аркылуу аймактык журналисттерди жана борбор калаадагы медиа кызматкерлерин COVID-19 вирусунан коргоочу каражаттар жана “Пресса” деп жазылган сырт кийим менен камсыз кылган. Укуктук коргоо менен катар ЖМКнын иш тажрыйбасы медиа кызматкерлердин психологиялык жана физикалык коопсуздугу канчалык маанилүү болгонун көрсөттү. ЖМК жарандардын маалыматка жетүүсүн жеңилдетет жана жаңы маалыматтарды алып, аларды жайылтуу ылдамдыгын жогорулатат, бул болсо кризистик кырдаалдарды башкарууда журналисттердин ролун ого бетер арттырууда. Ошондуктан, биз журналисттерге COVID-19дан кийинки синдромду жеңип, маалыматтардын көптүгүнөн улам чарчаган мээни эс алдырууга жардам берип, Тажикстан менен чек арадагы жаңжалдан кийин моралдык жана физикалык жактан калыбына келтирүүгө кандай салым кошо алабыз деп ойлонуп көрдүк. Анын үстүнө ошол күндөрү бир окуянын артынан экинчиси чыгып, негизи эле тынч болгон жок да. “Медиа Полиси Институтунун” психологиялык колдоо көрсөтүү жана коопсуз шартта иштегенди үйрөтүү боюнча долбоорунун кошумча иш-чараларын уюштуруу аркылуу биз республикалык журналисттерди да, өлкөнүн түштүгүндөгү журналисттерди да тарта алдык. Ошондой эле Ош жана Баткен боюнча журналисттик иликтөөлөрдү ишке ашырууга чукул гранттар жарыяланды. Кризис маалында жана конфликттик жагдайлар учурунда ЖМКнын кесиптик маданиятын баамдап, өзгөртүү зарыл. Журналисттерде өз эмоцияларын квалификациялуу деңгээлде талкуулоого мүмкүнчүлүгү болуп, баамдай алганды билиши керек, медиа уюмдарынын редакторлору жана жетекчилери кризистерди чагылдыруу кызматкерлеринин ден соолугуна жана өндүрүмдүүлүгүнө кандай таасир тийгизээрин билүүгө тийиш. Медиа каражаттарына жасалган кысым жана чабуулдар редакциялардын жана журналисттердин коопсуздугунун бардык өңүттөрүн камсыздоо боюнча туруктуу иш зарыл болгонун, коопсуздук боюнча протоколдорун дайыма жаңыртып турушу керектигин көрсөтүүдө”, - дейт “Сорос-Кыргызстан” Фондунун “ЖМКны өнүктүрүү” программасынын директору Тынымгүл Эшиева.

“Бул тренинг көзүмдү ачып, көп нерсени кайрадан баамдап чыгууга жардам берди. Тренерлер журналисттерге өздөрүн физикалык жана маалыматтык жактан кантип коргой алаарын түшүндүрүп берүү менен гана чектелбестен, журналисттин эмоционалдык абалы да абдан маанилүү болгонун жеткире алышты. Адам өмүрү баарынан кымбат болгонун түшүнүп, медиа кызматкерлери биринчи кезекте мына ошого кам көрүшү керек турбайбы деген жыйынтык чыгардым. Эми мен эс алууга, организмди калыбына келтирүүгө убакыт таба баштадым. Тренингден кийин ар бир митингдин, окуялардын жана жаңжалдардын алдында редакцияда кесиптештерибиздин коопсуздук маселелерин талкуулай баштадык. Тренерлер берген сунуштардын дээрлик бардыгын иш жүзүндө колдонуп жатабыз. Ушул өңдүү тренингдер дагы көп болуп, ага башка кесиптештерибиз да катышса экен дейм”, - деп айтты Клоортун Оштогу кеңсесинин башкы редактору Эльвира Султанмурат кызы.

2.3-глава. Социалдык тармактарда каралоо жана журналисттердин аккаунттарына чабуулдар

Эл көзүндө жүргөн адамдардын журналисттерге жана активисттерге асылуусу менен катар социалдык тармактардагы троллдордун фабрикалары уюштурган онлайн чабуулдар да тең жарыша уланып жатканын белгилей кетүү керек. Ал тургай, жогоруда белгиленгендей, өлкөнүн жогорку кызмат адамдары тарабынан жалпыга маалымдоо каражаттарына, журналисттерге жана активисттерге карата сыны алардын жактоочуларына да үлгү болуп, куугунтукка дем берди.

Белгилей кетчү нерсе, бул онлайн куугунтукка өлкөнүн саясий жетекчилигинин тарапкерлеринен тышкары азыркы саясий ишмерлердин да, чуулгандуу мурдагы бажы кызматкери Райымбек Матраимовдун да троллдор фабрикасы кошулган. Медиа каражаттарына, журналисттерге жана активисттерге каршы көптөгөн пикирлер фейк аккаунттардан жазылган, бул аккаунттар Садыр Жапаровду да, Райымбек Матраимовду да колдогон пикирлерди калтырышат.

Фейктердин жүрүм-туруму окшош – алар журналисттерди жана бейөкмөт уюмдарды ар кандай тайпаларда сындап, кастык тилин колдонушат, “Батыш өлкөлөрү Кыргызстандын жетекчилигин жаманатты кылгысы келет” деген өңдүү кутум теориясын таратышат жана гомофобияны ар кандай оппоненттерге каршы негизги жүйө катары бетке кармашат.

Тактап айтканда, 2020-жылдын күзүндө – 2021-жылдын жаз айларында айрым фейк топтор журналисттерди жана бейөкмөт уюмдарды сындап эле тим болбостон, Садыр Жапаровдун Конституцияны өзгөртүү боюнча демилгесин колдоп үгүт иштерин жүргүзүшкөн. Алар ошондой эле конституциялык реформага каршы митингдин катышуучуларын активдүү сындап, гомофобиялык билдирүүлөрдү жарыялап, аларды ар кандай жолдор менен каралоого аракет кылып, жада калса жөө жүрүштүн катышуучуларына күч колдонууга үндөгөн учурлар да болгон. Бийлик мындай чакырыктарды көз жаздымда калтырып гана тим болбостон, тескерисинче, конституциялык реформага каршы митингдердин катышуучулары акча алышарын кыйыткан.

Айрым саясатчылар жана активисттер укук коргоо органдарын социалдык түйүндөрдө коопсуздукка коркунуч туудурган пикир жазгандарга чара көрүүгө чакырышса, Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитет “фейктен келген коркутуулар тууралуу маалыматты арыздануучулардын чагымы жана өзүн пиарлоо” деп баалаган.

2021-жылдын этегинде – 2022-жылдын башында журналисттер менен активисттердин социалдык тармактардагы аккаунттарын бузуп кирүү көрүнүшү кеңири жайылган. 2022-жылдын февраль айында медиа кызматкерлеринин 20дан ашык аккаунту бузулган, кылмышкерлер көбүнчө Телеграм аккаунттарына кирүүгө аракет кылышкан. Чабуулга Kloop Media, Kaktus.Media, “Апрель” телеканалынын, Темиров Live каналынын журналисттери кабылган.

Акыркы убакта социалдык тармактарга пикир жазганы үчүн бир катар активисттер камалганын эске алганда, аккаунтту бузуу аракеттери өзгөчө кооптондурут. Алардын бири – блогер, “Бүтүн Кыргызстан” партиясынын мүчөсү Мирлан Ураимов. Активист “Фейсбукка” жазылган посттун алдына жазган пикир үчүн “бийликти басып алууга чакырган” деп айыпталган. Ал өзү мындай пикир жазбаганын, анын аккаунтун бузуп киришкенин ырастап жатат.

Социалдык тармакка жарыяланган пикирге байланыштуу бийликти сындаган журналист Семетей Талас уулу да суракка чакырылган.

3-глава. Кылмыш иштери жана кол салуулар

Жогорку кызматтагы саясатчылардын жана мамлекеттик ишмерлердин көз карандысыз маалымат каражаттарына, активисттерге жана оппоненттерине карата терс мамилеси коопсуздук маселесин күн тартибине алып чыкты. 2021-жылдан бери журналисттерге жана активисттерге кол салуулардын, укук коргоо органдары тарабынан куугунтуктоолордун саны көбөйгөнү байкалууда.

2021-жылдын февраль айында президенттикке талапкерлердин биринин шайлоо штабында тинтүү жүрүп, штабдын кызматкерлери, ошондой эле блогер Юлия Барабина суракка алынган. Тинтүү “Фейсбуктагы” тайпада Кыргызстандын бийлигин сынга алган постторду жарыялоо фактысы боюнча козголгон кылмыш ишинин алкагында өткөрүлдү. Тергөө органдарынын баамында, “бул тайпа улуттук жана аймактык белгилери боюнча чагымды козутуп, жарандарды мыйзамсыз жана зордук-зомбулукка үндөгөн иштерге түрткөн материалдарды жарыялаган”.

Натыйжада тайпанын администраторлорунун бири, блогер Юлия Барабина Кыргызстандан чыгып кетүүгө мажбур болгон. Юлия Барабинанын айтымында, ага эч кандай айып коюла элек жана учурда кылмыш иши жабыла элек.

2021-жылдын март айында милиция кызматкерлери журналист Канат Каниметовго карата Жоруктар кодексинин (2021-жылдын октябрында күчүн жоготту) 119-беренеси менен (“Майда бейбаштык”) сотко чейинки өндүрүш ишин баштаган. Каниметов “Фейсбукка” Барабинанын үйүндө жүргүзүлгөн тинтүүгө байланыштуу бийликти сындаган пост жазган. Тергөөчүлөр мындай пост “өлкөдөгү коомдук-саясий кырдаалдын курчушуна” алып келиши мүмкүн деп божомолдошкон.

Журналисттин укугун “Медиа Полиси Институтунун” юристтери коргоп, 2021-жылдын күзүндө алардын аракети ийгиликтүү аяктады: мыйзам бузуу фактылары болбогондуктан журналист Канат Каниметовго карата сотко чейинки өндүрүш токтотулган. Мындан тышкары Каниметовдун адвокаттары журналисттен иштин жана сурактын чоо-жайын ачыкка чыгарбоо

жөнүндө тилкатты талап кылган тергөөчүнүн аракетине даттанышкан. Бул арызды Аламүдүн райондук соту канааттандырып, адамдын да, жарандын да укуктары менен эркиндиктери эң жогорку баалуулук катары тааныла тургандыгын баса белгиледи. Ошондуктан, сот белгилегендей, тергөөчүлөр ачыкка чыгарбоо жөнүндө ченемди бардык адамдарга карата эле колдоно алышпайт, алар мындай тилкат жазып берүүнү талап кылуу укугун кыянаттык менен пайдаланбашы керек.

Бул иштерден тышкары журналисттердин физикалык коопсуздугуна байланыштуу окуялар да орун алды.

2021-жылдын 11-апрелинде Ошто жергиликтүү кеңештерге шайлоонун жүрүшүндө белгисиз спортчулар Kloop Media басылмасынын журналисттерин жана байкоочуларды опузалап, телефонун тартып алып, шайлоону чагылдырууга бут тосушкан. Укук коргоо органдары бул окуяны териштирген жок.

2021-жылдын 25-апрелинде Куршабдагы митингдин катышуучулары Камчыбек Ташиевдин “дүжүр каналы” деп атап, “Регион ТВ” телеканалынын журналистин кууп чыгышкан. Белгилей кетсек, бул жолу милиция кызматкерлери журналистти митингчилердин арасынан сууруп чыгууга үлгүрүп, жанжалдын ырбап кетишине жол беришкен эмес.

2021-жылдын 30-апрелинде УМККнын башчысы Камчыбек Ташиевдин Баткен облусунун тургундары менен жолугушуусун чагылдырып жаткан “Спутник Кыргызстан” агенттигинин журналисти Зульфия Тургуновага белгисиз адамдар күч колдонушкан. Аны жолугушуу өтүп жаткан жерден күч менен алып кетишкен, муну көргөн атайын кызматтын башчысы менен Баткендин губернатору окуяга эч кандай реакция жасашкан эмес. Зульфия Тургунова болсо укук коргоо органдарына арыз жазуудан баш тартты.

2021-жылы сентябрда “Бүтүн Кыргызстан” партиясынын мүчөсү, Садыр Жапаровду эң жигердүү сындап жүргөндөрдүн бири Орозайым Нарматованын кармалышы чоң талкуу жаратты. Аны “нааразычылык маанайды күчөтүү максатында өлкөнүн саясий жетекчилигинин дарегине негизсиз сын айткан” деген жүйө менен 2021-жылдын 10-сентябрында эртең менен Ош аэропортунда милиция кызматкерлери кармашкан. Бул – адам бийликти сындаганы үчүн кармалганын мамлекеттик орган расмий түрдө биринчи жолу тастыктаган учур болду. Бирок коомчулуктун катуу сынынан улам Нарматованын статусу күбө статусуна өзгөртүлүп, сурактан кийин ошол эле күнү кечинде коё берилген.

Бул окуяга комментарий берип жатып, “Медиа Полиси Институту” Нарматовага карата иш козголгон Кылмыш-жаза кодексинин² 313-беренеси “бийликти сындан коргоону камсыз кылууга” багытталбаганын, ал тургай “бийликти сындан коргоону караган берене Кыргызстандын мыйзамдарында болбогонун жана болушу да мүмкүн эместигин” белгиледи.

“Кыргызстандын мыйзамдарында “коомдук-саясий процессти бир жактуу чагылдыруу”, “өлкөнүн саясий жетекчилигин негизсиз сындoo”, “нааразылык потенциалы”, “КР бийлигинин ишине терс пикирлер жана каралоо” сыяктуу түшүнүктөр каралган эмес.

---

² 2017-жылдын 2-февралындагы Кылмыш-жаза кодекси.

Жогоруда айтылгандардын баары сөз жана пикир билдирүү эркиндигинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат”, - деп айтылат Институттун билдирүүсүндө.

Медиа каражаттарына болуп көрбөгөндөй басым 2022-жылы да уланды.

2022-жылдын 20-январында Temirov Live порталынын көз карандысыз иликтөөчүлөрү УМККнын төрагасы Камчыбек Ташиевдин туугандарынын мазут экспортуна жана мунай бизнесине байланышы боюнча иликтөөнү жарыялашкан. Эки күндөн кийин Ички иштер министрлигинин кызматкерлери атайын даярдыктагы күчтөрдүн колдоосу менен редакциянын кеңсесин тинтүүгө алышкан. Алар журналисттерди тинтип, компьютердик жабдуулардын баарын чыгарып кетишкен. Ал эми порталдын башкы редактору Болот Темировду “чөнтөгүнөн баңгизат чыкты” деген шылтоо менен кармап кетишкен, бирок Темиров баңгизатын күч кызматкерлери салып койгонун ырастайт.

Редакциядан компьютердик техникаларды жана видеокөзөмөлдөн катуу дисктерди чыгарып кеткени ыкчам тинтүү иштеринин мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө шек жаратат. Укук коргоо органдарынын бул аракеттерине комментарий берип жатып, “Медиа Полиси Институтунун” юристи Нурбек Сыдыков баңгизат боюнча кылмыш ишинин алкагында компьютердик техникаларды жана документтерди чыгарып кетүүнү мыйзамдын негизинде актоого мүмкүн болбогонуна көңүл бурат. “Бул аракеттер өзүм билемдик сыяктуу көрүндү жана журналистке кесиптик ишмердүүлүгүнө байланыштуу кысым көрсөтүү максатында жасалгандай”, - деп эсептейт юрист.

Темировдон тышкары Temirov Live порталына чыккан иликтөөлөрдү кыргыз тилинде ырга салып жүргөн төкмө акын Болот Назаров да кармалган. Медиа коомчулуктун катуу айыптоосунан кийин Ички иштер министрлиги “2021-жылдын октябрында эле Болоттордун бири баңгизатын колдонууга азгырган деп айыптап, кайсы бир активист арыз жазган” деген версияны берүүгө аргасыз болгон. Кийинчерээк ИИМ бул арыз Болот Назаровдун үстүнөн жазылганын тактап, эч кандай далили жок, Назаров кандайдыр бир затты колдонуп жатканы тартылган кадрларды жарыялаган. Бирок укук коргоо кызматкерлери Темиров кандай жүйө менен кармалганын түшүндүрүшкөн эмес, болгондо да анын баңгизатка тапшырган тести терс чыккан.

2022-жылдын 1-февралында Жогорку Кеңештин тармактык комитетинин жыйынында депутат Сүйүн Өмүрзаков экспертизанын маалыматын жарыялаган, ага ылайык Болот Темиров баңгизатын колдонгон эмес. Ошондой эле Өмүрзаков журналист баңгизатын ага милициянын кызматкерлери салып койгон деген билдирүүсүн айткан. Өз кезегинде ички иштер министринин орун басары Эркебек Аширходжаев тинтүү учурунда тартылган тасмада же кеңсенин видео көзөмөлүнө түшкөн материалдарда баңгизатын милиция салып койгону тастыкталса, тиешелүү милиция кызматкерлери жазага тартыларын айткан. 2022-жылдын 10-февралында башкы прокурор Курманкул Зулушев Болот Темировдун наркология борборунда текшерилип жаткан видеосун таркатуу боюнча эки милиция кызматкери жазаланганын билдирген.

Медиа коомчулуктун нааразычылыгынан улам жана Ички иштер министрлигинин Темировду жоопкерчиликке тартуу аракети ишке ашпай калганына байланыштуу журналист Темиров да, төкмө акын Назаров да үй камагына бошотулган. Бирок, бул окуялар троллдор жана боттор фабрикалары үчүн эки медиа кызматкерин социалдык тармактарда каралоого шылтоо болуп берди.

“Болоттордун иши” менен катар порталдын редакциясынын менеджерине байланышкан дагы бир окуя орун алды. УМККнын кызматкерлери өздөрү атайын уюштурган кырдаалда тартып алган интимдик тасманы элге таратабыз деп коркутуп, менеджерден Temirov Live порталынын материалдары тууралуу маалыматтарды берип турууну талап кылышкан. Ташиевдин туугандары тууралуу иликтөө жарыялангандан кийин интимдик тасма интернетке чыгып, бирок көп өтпөй коомчулуктун басымы менен өчүрүлгөн.

Бийликтин “Болоттордун иши” боюнча позициясы айкын эле – Ташиев күнөөсүздүк презумпциясын көз жаздымында калтырып, соттун чечими болбосо да, иликтөөчүлөрдү баңгилер жана баңгизатын сатуучулар деп атаган. Президент Садыр Жапаров досун колдоп, журналисттер “жалаа жабуудан карманышы керек” деп билдирген.

Болот Темировго иш козголуп, кылмыш жоопкерчилигине тартуу аракети көрүлүп жаткан чакта журналисттик коомчулук “социалдык тармактарда медиа каражаттарына жана журналисттерге чабуулдарды токтотууга, коомчулуктун көңүлүн журналисттер ачып жаткан көйгөйлөрдөн башка жакка бурбоого, журналисттерди каралап, талкуунун темасын өзгөртүү максатында аларды аңдып, тыңшап, интернетке жеке жашоосуна тиешелүү тасмаларды чыгарууну токтотууга чакырды”.

2022-жылдын февраль жана март айларында Kaktus.Media жана Next телеканалынын редакцияларына кылмыш иши козголгон. Kaktus.media порталы кыргыз-тажик чек арасындагы чырга байланыштуу (2022-жылдын январынын аягында) тажикстандык ASIA.Plus басылмасынын жаңылыгын чыгарып, баштапкы булакка активдүү гипершилтемени кошуп жарыялаган окуяга байланыштуу прокуратура басылмага иш козгогон. Бир аз убакыттан кийин “Кактус.Медианын” редакциялык комментарийи болбогондуктан бул жаңылык сайттан өчүрүлгөн.

Жогорудагы материалды көчүрүп жарыялоо фактысы боюнча КР Кылмыш-жаза кодексинин 407-беренеси (“Согушту пропагандалоо”) боюнча кылмыш иши козголгон. Бул берене “бир өлкөнүн башка өлкөгө агрессиясын жаратуу же согуштук жаңжалды баштоо максатында көз караштарды, идеяларды же чакырыктарды ар кандай формада жайылтуу” үчүн колдонулат. Басылманын кызыкчылыгын коргогон “Медиа Полиси Институтунун” юристи Нурбек Сыдыковдун айтымында, “көчүрүп жарыяланган материалда агрессияга жана согуштук аракеттерге үндөгөн кандайдыр бир чакырыктар болгон эмес, мындай аракеттерди актаган же негиздеген белгилер байкалган эмес, мындан улам макала кандайдыр бир терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн эмес эле”.

“Мындан тышкары, 407-беренесине жасалган талдоо көрсөткөндөй, “бир өлкөнүн башка өлкөгө агрессиясын жаратуу же согуштук жаңжалды баштоо максатында көз караштарды, идеяларды же чакырыктарды ар кандай формада жайылтуу” аракети системалуу, туруктуу мүнөзгө ээ болууга тийиш, бирок, албетте, редакциянын аракеттеринде мындай көрүнүш байкалбайт. Мындан улам бул кылмыш ишинин келечеги жок деп эсептейбиз”, - деп белгилейт Сыдыков.

Учурда кылмыш иши боюнча тергөө амалдары жүрүп жатат.

Буга карабастан Kaktus.Media сайтынын редакциясы көчүрүп жарыяланган материал үчүн кыргызстандыктардан кечирим сурап, аны сайттан өчүрүп, бул окуяга байланыштуу түшүндүрмө берген. Бирок бул аракеттер кырдаалды жөнгө салууга жардам берген жок, себеби басылманы сындагандар менен оппоненттери редакцияны жабууну талап кылып, Kaktus.Media басылмасынын алдында бир нече митинг уюштурушкан. Ошол эле маалда митингдин катышуучулары акцияга эмнеге байланыштуу чыкканын көп жакшы түшүндүрө алышкан эмес – демонстранттардын көбү акциянын максатын көп жакшы түшүнүшкөн эмес, чуулгандуу ошол материалды окушкан да эмес, алтургай митингге бири-бири менен тиреше кетишкен. ЖМКда жарыяланган маалыматтарга ылайык, акцияга чагымчылар да катышкан: митингчилердин арасында 2021-жылдын февраль айында Райымбек Матраимовду колдогон митингге катышкан Ыргалай Кыдыралиева да болгон. Ал 2020-жылдын 8-мартында Бишкекте өткөн феминисттердин жүрүшүн кууп таратууга катышкан. Аялдар бул жүрүшкө бийликтен алардын укуктарын жакшыраак коргоону талап кылып чыгышкан эле. Кыдыралиевадан тышкары 23-январда журналист-иликтөөчү Болот Темировду колдогон акцияда чагымчылдык жасаган эки киши да митингге байкалган.

Бири-бирине окшош бул эки чуулгандуу иш эксперттик коомчулуктун көңүлүн бурбай койгон жок. “Медиа Полиси Институту” Kaktus.Media сайтына каршы уюшулган каралоо жүрүп жатканын ырастап, Болот Темировго кылмыш ишин козгоону кыргызстандык коомдук талкуу мейкиндигинен көз карандысыз ЖМКларды системалуу түрдө сүрүп чыгаруу багытындагы масштабдуу өнөктүктөрдүн бир бөлүгү катары баалады. Уюм бийликти журналисттердин кесиптик ишмердүүлүгүнө байланыштуу мыйзамсыз кылмыш иштерин токтотууга чакырды.

“Бийликтин сынга карата сабырсыз мамилеси Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген зарылчылык, өлчөмдөштүк жана мыйзамдуулук принциптерине жана Кыргызстандын адам укуктары боюнча эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келбейт”, — деп айтылат “Медиа Полиси Институту” тарткан билдирүүдө.

ЖМКга кысым көрсөтүүнүн дагы бир мисалы жакында эле болду: Next TV телеканалына кылмыш иши 2022-жылдын 3-мартында Казакстандын атайын кызматтарынын мурдагы жогорку даражалуу кызматкеринин Телеграм-каналында жарыяланган маегинен кийин козголгон. Бул маекте атайын кызматтын мурдагы кызматкери орус-украин жаңжалына Кыргызстан менен Тажикстан тартылышы ыктымалдыгын айткан. Кылмыш иши “Интернет аркылуу, алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан кастыкты козутуу” деген шек менен козголгон. Бирок телеканалдын директору Таалай Дүйшембиев гана кармалып, эки айга камакка алынган.

22-мартта прокуратура соттон телеканалдын берүүлөрүн токтотууну суранган, бирок сот көзөмөл органынын бул өтүнүчүн канааттандыруудан баш тарткан. Экинчи жагынан, Телеграм-каналда жогоруда сөз болгон маекти сот экстремисттик деп таап, Кыргызстанда жайылтууга тыюу салган.

Кыргызстандын медиа коомчулугу кезектеги билдирүүсүн таратып, анда телеканалга каршы козголгон ишти жалпыга маалымдоо каражаттарын жана журналисттерди максаттуу түрдө куугунтуктоо катары мүнөздөдү. “Медиа Полиси Институтунун” юристтери Next TV телеканалынын директорунун кармалышы Конституцияга каршы келерин белгилешүүдө. Журналисттерди коргоо боюнча эл аралык комитет (CPI) да каналдын директорун бошотууну

талап кылды. Ал эми акыйкатчы Атыр Абдрахматова УКМКны Конституция менен кепилдеген сөз эркиндигин сыйлоого чакырды.

Жогоруда саналган фактылар мамлекет өзүнүн жазалоочу функцияларын сын айтып чыккан адамдарга, анын ичинде журналисттерге, блогерлерге жана жалпыга маалымдоо каражаттарына каршы колдонуп жатканын көрсөтүп турат. Жогорку саясий жетекчиликтин сынга чыдабастыгын эске алганда, бул көрүнүш мындан ары да күчөйт деген ыктымалдуулук жогору.

4-глава. Мыйзам чыгаруу демилгелери

Күч аппаратын активисттерди жана журналисттерди коркутуп, троллдор фабрикаларынын онлайн чабуулу үчүн колдонуу менен катар, мамлекет маалыматты жайылтууга жана ЖМКнын ишине укуктук базаны да катаалдатып жатат.

2021-жылдын 28-июлунда Жогорку Кеңеш чуулгандуу “Анык эмес (жалган) маалыматтан коргоо жөнүндө” мыйзам долбоорун кабыл алган. Бийликти сындагандарга каршы багытталгандай бул мыйзам бир катар бүдөмүк жана өтө кеңири формулировкаларды камтып, бийликке соттун чечимисиз эле интернет сайттарды өзүм билемдик менен бөгөттөөгө укук берет. Бул мыйзам аткарыла баштаган учурда сөз эркиндигине байланышкан кырдаал татаалдашары турган иш, себеби ар кандай маалыматты фейк деп таануу талап кылынышы мүмкүн.

“Медиа Полиси Институту” бул мыйзам Конституцияны жана парламенттин регламентин бузуу менен кабыл алынган деп эсептейт. Биринчи жолу мыйзам долбоору 2021-жылдын 30-июнунда четке кагылган, бирок президент Жапаров түз кийлигишип, депутаттар менен сүйлөшүүсүнөн кийин мыйзам долбоору жол-жоболорду бузуу менен кайрадан добуш берүүгө коюлуп, кабыл алынган. Регламентке ылайык, депутаттар документти алты айдан кийин, башкача айтканда, 2022-жылдын январында гана кайра карай алышмак.

23-августта президент мыйзамга кол коюп, ал күчүнө кирген, көп өтпөй УКМК журналисттерге “атайын кызматтын көңүлүн фейктерди жокко чыгарууга бурбоону” эскерткен.

Ушундан кийин ЖМКлар коррупцияга шектелген саясатчылардан кат ала башташкан, алар бул мыйзамга шилтеме жасап, өздөрү тууралуу жазылган макалаларды алып салууну талап кылышкан. Мыйзамды ишке ашыруу механизмдери азырынча жок болсо да, бул мыйзамга шилтеме берип, ушундай эле талаптар жеке компаниялардан да келе баштады.

2022-жылдын 21-февралында гана Маданият министрлиги “Анык эмес (жалган) маалыматтан коргоо жөнүндө” КР Мыйзамынын жоболорун аткарууга багытталган Министрлер Кабинетинин токтом долбоорун жарыялады. Министрликтин сунушу боюнча КР Санариптик өнүктүрүү министрлигине караштуу жаңы кызмат арыз ээлеринин өтүнүчү боюнча соттун чечими жок эле веб-ресурстарды бөгөттөй ала турган жооптуу орган болушу керек. “Медиа Полиси Институту” социалдык тармактарда жалган жана такталбаган маалыматтардын жайылышына каршы күрөшүүгө багытталган бул мыйзам алдындагы актынын кабыл алынышын бийликке жакпаган контентти административдик тартипте, соттун чечимисиз бөгөттөөнүн жол-жобосун түзүү аракети катары баалайт. Сунушталып жаткан механизм сөз

эркиндигине жана көз карандысыз ЖМКлардын ишинин эркиндигине коркунуч жаратат, себеби жарандын арызынын негизинде ыйгарым укуктуу органдын чечими менен 24 сааттын ичинде маалыматка жетүү чектелет.

Медиа чөйрөдө мамлекеттин көзөмөлүн күчөткөн дагы бир демилге – Коомдук телерадиокорпорациянын статусун мамлекеттик деп өзгөртүү жөнүндө мыйзам долбоору. Бул мыйзам долбооруна ылайык, корпорациянын Байкоочу кеңеши жоюлуп, башкы директорду президент түз дайындайт. Бул мыйзам чыгаруу демилгесин “КТРК мамлекеттин кызыкчылыгын жетиштүү коргобой жатат” деп эсептеген президент Жапаров көтөргөн.

“Медиа Полиси Институту” медиа коомчулуктун кайрылуусун жарыялады, ага 15 медиа, журналисттер жана редакторлор кол койгон. Алар Маданият министрлигинен “Кыргыз телерадиоберүү корпорациясы жөнүндө” мыйзам долбоорун чакыртып алууну өтүнүшкөн. Медиа коомчулук “бул мыйзам долбоору телеканалдын ишмердүүлүгүнө коомдук көзөмөл институтун чыгарып салууга алып келет” деп эсептейт. Алар, тескерисинче, КТРКнын иши жөнүндө колдонуудагы мыйзамга “коомдук телерадиокомпаниянын эркиндигин кепилдөө үчүн саясий көз карандылыктан коргоону жана тийиштүү каржылоону камсыз кылган” түзөтүүлөрдү киргизүүнү сунуш кылышкан. Бирок бул кайрылуу эске алынбай, мыйзам долбоору 2022-жылдын 6-апрелинде үчүнчү окууда баштапкы редакциясында кабыл алынды.

Ички иштер министрлиги да четте карап турган жок. ИИМ “Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө” мыйзам долбоорун иштеп чыккан, анда экстремизмдин белгилеринин бири катары “Конституцияга каршы аракеттерге жетишүүгө багытталган идеология” аталган. Ошол эле учурда “экстремизм”, “идеология”, “Конституцияга каршы аракеттер” деген түшүнүктөрдүн так чечмелениши жок, алар теориялык жактан бийликти сындаган медиа каражаттарын жабуу үчүн колдонулушу ыктымал.

Мындан тышкары, сунушталып жаткан мыйзам долбоорунун ченемдеринин бири басма сөз эркиндигине түздөн-түз таасирин тийгизет, тактап айтканда, “ЖМКлардын ишмердигинде экстремизмдин белгилеринин бар болгону алардын ишин токтотууга негиз болушу мүмкүн” деп жазылган.

Дагы бир талаштуу демилге Президенттин администрациясында пландалып жатат: ЖМКнын маалыматына караганда, бийлик декларанттардын жеке сыры деген шылтоо менен аткаминерлердин жана мамлекеттик кызматчылардын декларацияларын жашырууну, ал эми буга чейин тапшырылган отчеттук документтерди жок кылууну пландаштырууда. Бул мыйзам долбоору азырынча коомдук талкууга коюла элек, бирок бул долбоор кабыл алынса, коррупцияга каршы күрөштүн бир механизми жокко чыгат, себеби учурда декларация журналисттерге мамлекеттик кызматчылардын элден жашырган хан сарайларын жана бизнестерин табууга жардам берип жатат.

Кыргызстан – жогорку даражалуу аткаминерлердин декларацияларынан үзүндүлөрдү ачык жарыялаган Борбор Азиядагы жалгыз өлкө. Бийлик ачыкталган маалыматтардын көлөмүн жана сапатын жылдан жылга төмөндөтүп жатканы менен, журналисттер баары бир аларды казып, көбүрөөк маалымат алуунун ыгын таап келишкен эле.

Сөз жана пикир билдирүү эркиндигин чектөө аракеттерин муниципалдык администрациялар да көрүп жатышат. 2022-жылдын март айынын аягында Бишкек мэриясы муниципалитеттин жана ведомствого караштуу түзүмдөрдүн кызматкерлерине социалдык тармактарда, айрыкча бийликти сындаган постторго реакция жасап, алар менен бөлүшүүгө тыюу салган тескеме кабыл алды. Мындай чечимге “мамлекеттик аппарат жана өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү үчүн ыктымал жагымсыз кесепеттер”, “мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун позитивдүү пландарына көлөкө түшүрүү” ыктымалдуулугу негиз катары көрсөтүлгөн.

Корутундулар жана сунуштар

- Бийлик өз ишине карата айтылган альтернативалык жана сынчыл маанайдагы пикирлерге сабырсыз мамилесин көрсөтүп келет. Мындай сабырсыздык журналисттердин, медиа каражаттарынын, блогерлердин жана активисттердин дарегине айтылган ачык айыптоолордо билинип турат. Мындай мамиле мамлекеттик кызмат адамдарына бийликти сындагандарга кысым көрсөтүү үчүн кандайдыр бир белги катары кызмат кылат. Ошол эле учурда альтернативалык пикирдин болушу жана аны эркин билдирүү мүмкүнчүлүгү сөз эркиндигине жана пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун өзөгүн түзөт. Бул укуктарды демократияга умтулган жана адам укуктарын урматтаган мамлекет коргоого тийиш. Дал ошондуктан бийлик өкүлдөрү сөз эркиндигине жана пикир плюрализмине кол салуудан баш тартышы керек. Кастык тилин колдонууга, сын айткан медиа кызматкерлерин, активисттерди, редакцияларды эл душманына айландырууга, кутумга шектөөгө жол берилбөөгө тийиш. Бийлик коомдун бардык катмарлары, саясий топтору, жалпыга маалымдоо каражаттары менен диалог түзүүгө умтулуп, аларга өздөрүнүн аракеттерин жана позицияларын так жана кеңири түшүндүрүп бериши керек. Өлкө жетекчилиги биринчи кезекте альтернативалык пикирлерге сабырсыз мамиле кылуудан баш тартып, саясий жактан жетилгендикти жана лидерликти көрсөтүүгө тийиш.
- Чектөөчү мыйзамдык демилгелерди жана пресса менен медиа кызматкерлерине кысым көрсөтүүнүн ар кандай түрлөрүн колдонуу аркылуу көз карандысыз ЖМКлар жана журналисттер үчүн мейкиндикти тарытуу аракеттери уланууда. Эркин медиа мамлекетти жана анын саясий түзүмүн ийгиликтүү өнүктүрүүнүн, жарандарды жана дүйнөлүк коомчулукту кабарландырып, маалымдуулугун жогорулатуунун маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат. Бул сөздөргө 2021-жылдын жазында Кыргызстан менен Тажикстандын ортосундагы куралдуу кагылыш учурунда медианын иши далил болуп бере алат. Ошондуктан, бийлик журналисттердин жигердүү жана эркин иштешине шарт түзүп, маалымат каражаттарына басым көрсөтүү үчүн укук коргоо органдарынын функцияларын жана мүмкүнчүлүктөрүн кыянаттык менен пайдаланууну токтотушу керек. Алтургай мамлекет медиа кызматкерлерин коргоону камсыздап, аларга кол салууга катышкандардын баарын жоопко тартууга тийиш. Ошондой эле бийлик Кыргызстандагы сөз эркиндигине жана пикир билдирүү эркиндигине таасир эте турган мыйзам чыгаруу демилгелерин кабыл алуудан баш тартууга, мыйзамдарды сөз эркиндигинин, басма сөз жана пикир билдирүү эркиндигинин эл аралык стандарттарына шайкеш келтирүү үчүн бул багытта буга чейин кабыл алынган мыйзамдарды кайра карап чыгууга тийиш. Сөз эркиндигинин абалынын начарлашы сөзсүз түрдө өлкөнүн эл аралык рейтингдериндеги

көрсөткүчтөрүн төмөндөтөт, бул өз кезегинде инвестициялык климатка, өлкөнүн дүйнөлүк аренадагы аброюна, чет өлкөлүк донорлор менен кызматташуусуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

- Кыргызстандын көз карандысыз медиа коомчулугу күч-аракеттерин бириктирип, жарандардын сөз жана пикир айтуу эркиндигине, маалыматка жетүү укуктарын мыйзамсыз чектөө аракеттерине биргелешип каршы турууга тийиш. Муну басылма ээлери/жетекчилери ортосундагы тыгыз кызматташуу жана координацияны жолго салуу аркылуу ишке ашырууга болот. Биргелешкен күч-аракеттер менен коомчулукту учурдагы окуялар тууралуу фактыларга негизделген маалымат менен камсыз кылуу иштерин уланта берүү зарыл. ЖМКнын редакциялары социалдык тармактарда координацияланган системалуу чабуулдарга байланыштуу журналисттерди колдоо маданиятын калыптандырууга тийиш. Социалдык тармактардагы мындай чабуулдарга байланыштуу редакцияларда иш-аракеттердин алгоритми болушу керек, анын ичинде редакциялар журналисттер тууралуу жалган маалыматтарга ыкчам реакция жасап, төгүндөөгө тийиш. ЖМК редакциялары социалдык тармактарда журналисттерге координацияланган системалуу чабуулдарга байланыштуу биргелешкен (башка редакциялар менен чогуу) иликтөөлөрдү жүргүзүп, андан соң бул иликтөөлөрдүн жыйынтыктарын мүмкүн болушунча өз медиа каражаттарында кеңири чагылдырышы керек.